

**XIX. YÜZYIL
OSMANLI DEVLET ADAMLARINDAN
İBRAHİM EDHEM PAŞA**

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
IV/A-2-2.1. Dizi – Sayı: 47

**XIX. YÜZYIL
OSMANLI DEVLET ADAMLARINDAN
İBRAHİM EDHEM PAŞA**

Salih EROL

ANKARA, 2021

Erol, Salih

XIX. yüzyıl Osmanlı devlet adamlarından İbrahim Edhem Paşa / Salih Erol. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2021.

xii, 351 s. : resim, portre, tıpkıbasım ; 24 cm. — (AKDITYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; IV/A-2-2.1. Dizi-Sayı: 47)

Bibliyografya ve indeks var.

ISBN 978 - 975 - 17 - 4860 - 7

1. İbrahim Edhem Paşa 1818-1893_ Biyografiler. I. E.a. II. Dizi.

956.10154

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yönetim Kurulunun 21.09.2020 tarihli ve 806/20 sayılı kararı gereği 1.000 adet basılmıştır.

ISBN: 978-975-17-4860-7

İnceleyiciler: Prof. Dr. Mahir AYDIN
Prof. Dr. Fatih YEŞİL

Kapak Tasarım: Emine ÇAKIR

Baskı:

Girişim Ajans Ofset Matb. Bas. Yay. Dağ. Kırt.
Gıda İnş. Eğt. Dan. Rek. Bil. Mak. San. ve Tic. Ltd. Şti.
Büyük Sanayi Samanyolu Cad. No: 35 İskitler/ANKARA
Tel: 0 (312) 384 22 23 • E-mail: girisimahmet@hotmail.com

Baskı Hazırlık:

Sata Reklam / www.satareklam.com

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	IX
KISALTMALAR.....	XI
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM EDHEM PAŞA'NIN ÇOCUKLUĞU, ÖĞRENİM HAYATI VE İLK GÖREVLERİ

A. KÖKENİ, AİLESİ İLE İLGİLİ BİLGİLER - TARTIŞMALAR.....	9
B. HÜSREV PAŞA KONAĞINDAN PARİS'E: EĞİTİM HAYATI.....	25
1. Mehmed Hüsrev Paşa'nın Hayatına Özet Bir Bakış	25
2. Hüsrev Paşa Konağı'nda Eğitim-Öğretim ve Edhem	27
3. Öğrenim Amacıyla Fransa'ya Osmanlı Talebelerinin Gönderilmesi ve Karşılaşılan Bazı Güçlükler.....	31
C. PARİS'TEKİ OKUL YILLARI (1831-1838)	36
1. Institution Barbet'da Geçen Hazırlık Eğitimi (1831-1835).....	36
2. Paris Madencilik Okulundaki Öğrenim Hayatı (1835-1838)	40
3. Mühendis Olarak Avrupa Maden Bölgelerindeki Mesleki Gezileri (1838-1839)	45
D. İSTANBUL'A DÖNÜŞÜ VE İLK RESMÎ GÖREVLERİ.....	47
1. Dâr-ı Şûra-yı Askerî'de Memuriyeti	49
2. Muhtelif Maden İşletmelerinde Mühendis ve Müdür Edhem Bey.....	53
3. Erkân-ı Harbîye Zabiti Edhem Bey	60
E. SULTAN ABDÜLMECİD'İN SARAYINDAKİ GÖREVLERİ (1847-1856).....	64
1. Edhem Bey'den Edhem Paşa'ya Hızlı Bir Yükseliş	64
2. Sultan Abdülmecid ve Şehzâdelerinin Fransızca Öğretmeni Edhem Paşa	68

3. Sultanın Hususi Diplomatik Temsilcisi Olarak Bazı Hizmetleri
(1853-1855) 70
- a. Edhem Paşa'nın Sırbistan'daki Memuriyeti 70
- b. Kırım Savaşı Sırasındaki Özel Görevleri..... 76

İKİNCİ BÖLÜM
TANZİMAT DÖNEMİNDE DEVLET ADAMI OLARAK
EDHEM PAŞA

- A. MECLİS-İ ÂLİ-İ TANZİMAT ÜYELİĞİ (1854-1859) 79
1. Meclis-i Âli-i Tanzimat'ın Kuruluşuna Genel Bir Bakış..... 79
2. Edhem Paşa'nın Meclis-i Âli-i Tanzimat Azalığına Getirilmesi..... 81
3. İstanbul – İskenderiye Telgraf Hattının İnşasında Edhem Paşa'nın Rolü..... 83
4. Mabeyn-i Hümayûn'daki Görevinden Ayrılması 87
- B. HARİCİYE NAZIRLIĞINA ATANMASI VE ÇALIŞMALARI
(1856-1857)..... 90
1. Birleşik Romanya Yolunda Memleketeyn Meselesi (1856-1858)..... 93
2. Köle Ticaretinin Yasaklanmasında Edhem Paşa'nın Rolü (1857)..... 99
3. Memâlik-i Şâhâne'ye Mülteci Çekme Çabası 105
4. Edhem Paşa'nın Hariciye Nazırlığındaki Diğer İcraatları 108
- C. SIRBİSTAN'DA KARIŞIKLIKLAR VE EDHEM PAŞA'NIN
MÜDAHALESİ (1858) 114
- D. EDHEM PAŞA'NIN TİCARET NAZIRLIKLARI (1859-1872) 126
- E. OSMANLI DEVLETİNİN FİNANS REFORMLARINDA
EDHEM PAŞA..... 139
1. Kaimenin Piyasadan Toplatılması 141
2. Osmanlı Bankası Nazırı Edhem Paşa 145
- F. MAARİF NAZIRI EDHEM PAŞA (1863 – 1865)..... 151
- G. NAFİA NAZIRI OLARAK OSMANLI DEVLETİNİN
KALKINMASINDAKİ HİZMETLERİ..... 163
1. Rumeli Demiryolunun Yapımı ve Bölgenin İmarı
Konusundaki Çalışmaları 165

2. İstanbul'un Çağdaş Bir Şehir Olarak Gelişmesindeki Hizmetleri.....	171
3. Haydarpaşa-İzmit Demiryolunun Yapımındaki Rolü	177
H. TIRHALA MUTASARRIFLIĞI VE YANYA VALİLİĞİ (1866-1868).....	184

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNE GEÇİŞ SÜRECİNDE SİYASET ADAMI OLARAK EDHEM PAŞA

A. BERLİN SEFİRLİĞİNE TAYİN EDİLMESİ (1876)	195
B. TERSANE KONFERANSI VE EDHEM PAŞA	211
C. ŞURÂ-YI DEVLET VE EDHEM PAŞA.....	220
D. OSMANLI-RUS SAVAŞI'NIN GÖLGESİNDE SADRAZAMLIK.....	226
E. VİYANA SEFİRLİĞİ (1879-1882)	243
F. DÂHİLİYE NAZIRLIĞI (1883-1885).....	253
G. İBRAHİM EDHEM PAŞA'NIN SON YILLARI	259

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BİLİME VE SANATA KATKILARI BAKIMINDAN EDHEM PAŞA AİLESİ

A. ENCÜMEN-İ DANIŞ İLE DARÜLFÜNUN KURULUŞ ÇALIŞMALARINDAKİ ROLÜ	269
B. EDHEM PAŞA'NIN JEOLOJİ BİLİMİNİ TANITMA GAYRETLERİ.....	274
C. EDHEM PAŞA'NIN YAZIMI VE BASIMINA KATKIDA BULUNDUĞU ESERLER.....	278
1. Usûl-i Mimari-i Osmanî.....	278
2. Elbise-i Osmanîyye	280
3. Endülüs Tarihi	283
4. Rasadhâne-i Amire Salnâmesi	287
5. Yeni Mikyâslara Dâir Risâle	290

D. OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E EDHEM PAŞA AİLESİNİN ÖNEMİ	292
1. Ailenin En Popüler Üyesi: Osman Hamdi Bey.....	293
2. Nümizmatik Alanında Bir Otorite: İsmail Galip Bey.....	298
3. Ailenin Sıradan Bir Üyesi: Mustafa Mazlum Bey.....	301
4. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Kültür – Sanat ve Tarih Abidesi: Halil Edhem Eldem.....	302
SONUÇ	307
KAYNAKLAR	311
DİZİN	337
EKLER	341

ÖN SÖZ

Tarihi, bir insanın hayatı çerçevesinde incelemek tarihçiliğin en zor konularının başında gelmektedir. Çünkü kendisi de bir insan olan tarihçi için objektif olarak bir başka insanı ele almak son derece güçtür. Bu güçlüğü farkında olunarak yapılan bu çalışmada XIX. yüzyıl Osmanlı devlet adamlarından İbrahim Edhem Paşa'nın biyografisi ele alınmıştır.

Biyografi, ya da Osmanlı literatüründeki deyimiyle tercüme-i hâl, tarih ile edebiyat arasında gidip gelen, her ikisinin de tam anlamıyla sınırları içerisine girmeyen, renkli, sürprizlere açık ama bir o kadar da meşakkatli ve riskli bir alandır. Bir olayın, mekânın, ya da kurumun tarihini ele almaktan daha karmaşık bir şey varsa o da bir insanı zamanı ve zemini içinde bir bütün olarak ele almaktır.

Osmanlı – Türk tarihçiliğinde geçmişten cumhuriyetin başlarına kadar oldukça zengin ve renkli grup ya da zümre biyografileri (Terâcim-i ahvâl) yazılmıştır. Bu çalışmada ana kaynaklarımızdan birisi olan Mahmud Kemal İnal'ın Son Sadrazamlar'ı klasik terâcim-i ahvâl geleneğimizin son büyük örneklerindedir.

Yakın dönem tarihçiliğimizde akademik bir perspektifle kaleme alınan monografik biyografilere bakıldığında ise, siyasi özellikleriyle ön plana çıkmış şahsiyetlerin ele alındığı görülmektedir. Bu durum biraz da devletin ve toplumun kişileri öncelik sıralamasına koyarken, siyasi ve askerî kahramanlara daha fazla önem vermesinin akademya câmiasındaki bir tezâhürü sayılabilir.

Bu çalışmada siyasi ve askerî yetenekleri bakımından sivrilmemiş; yaşadığı dönem boyunca da çoğu zamanda geri planda kalmış ancak başka yönleriyle sıra dışılıklar arz eden bir şahsiyet olarak İbrahim Edhem Paşa ele alınmıştır.

Doğum yeri, ailesi, kökeni üzerindeki kalın sis perdesini çeşitli kaynaklar ve arşiv belgeleri doğrultusunda aydınlatmaya çalışan bu kitabın asıl odaklandığı konu ise, Edhem Paşa'nın modernleşme sürecindeki Osmanlı devlet ve toplum hayatında nasıl bir yer işgal ettiği.

Avrupa'ya gönderilen ilk Osmanlı öğrencileri arasında yer alması, Paris'te geçirdiği yaklaşık on yıllık eğitim hayatı ve ülkesine dönüşte meslekî eğitimini nerelerde, nasıl kullandığı soruları yerli ve yabancı kaynaklar ışığında aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Hiçbir çalışma tam sayılamadığı gibi elbette ki bu çalışmanın da birçok eksigi; hatası olacaktır. Uzun bir araştırma sürecinde her zaman yanımda olan; zaman zaman beni motive eden; bazen de sorunlarıyla beni bu araştırmadan alıkoyan aileme her hâlükârda teşekkür az kalacaktır.

Çalışmanın en başında önerileriyle bu konuyu seçmeme vesile olan; ayrıca yıllardır biriktirdiği şahsi arşivindeki kıymetli bilgi ve belgeleriyle destek sunan Prof. Dr. Edhem Eldem'e; İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki uzun çalışma süremde sabırla ve şefkatle yardımcı olan Havva Koç'a teşekkür borçluyum.

Teknik tabiriyle bir danışman ve hatta klasik mânâsıyla bir hoca olmanın da ötesinde kendime yakın hissettiğim; çalışmalarım da beni her zaman desteklemiş olan Doç. Dr. Sedat Bingöl'e minnettarım. Onun katkıları ve desteği olmasaydı bu çalışma tamamlanamazdı.

Ayrıca Prof. Dr. Ayla Efe, Prof. Dr. Serap Suğur, Prof. Dr. Ahmet Nezihi Turan ve Prof. Dr. Cahit Bilim hocalarıma da değerli görüş ve önerileri için teşekkür ediyorum.

Salih EROL

KISALTMALAR

<i>age.</i>	: adı geçen eser
<i>agm.</i>	: adı geçen makale
<i>agt.</i>	: adı geçen tez
AÜDTCF	: Ankara Üniversitesi Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesi
AÜSBF	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
AÜEF	: Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
AÜHFD	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
AÜTAD	: Tarih Araştırmaları Dergisi
bk.	: Bakınız
bs.	: Baskı
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DEÜ	: Dokuz Eylül Üniversitesi
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DFHM	: Darülfünun Hukuk Mecmuası
ed.	: Editör
EI	: Encyclopedia of Islam
haz.	: Hazırlayan
HTM	: Hayat Tarih Mecmuası
İA	: İslam Ansiklopedisi
İBÜY	: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
İRCİCA	: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
İÜEF	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
İÜSBE	: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
müt.	: Mütercimi
MTAED	: Maden Tedkik Araştırma Enstitüsü Dergisi
Nşr.	: Neşreden
OADB	: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı

OSAV	: Osmanlı Araştırmaları Vakfı
OTAM	: Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi
p.	: Page
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
SOAS	: School Oriental and African Studies
TCTA	: Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi
TD	: Tarih Dergisi
TİD	: Tarih İncelemeleri Dergisi
v.	: volume
v.d.	: ve diğerleri
Yay.	: Yayınları
YL	: Yüksek Lisans

GİRİŞ

“Tarihte âmil ve faâl olmuş fertlerin her biri bir complexus individuel olmak itibarıyla onların hayat hikâyeleri tarihin seyrini tespit hususunda mühim bir rol oynar”.

A. Adnan Adıvar, “Tarih ve Biyografya”, *TD*, 1952, C. 2/S. 3-4, s. 5.

Tarihte belirli bir rol oynamış ve birçok özelliği bakımından dikkat çekici bulunan bir Osmanlı devlet adamının yaşam öyküsünü çeşitli yönleri ile incelemek, bu çalışmanın esas konusunu teşkil etmektedir. Bir başka deyişle burada gerçekleştirilmeye çalışılan şey, bir tarihi biyografiyi inşâ etme denemesidir. Asıl konuya geçmeden önce, genel olarak biyografinin tarihteki yeri ve gelişimi üzerine birkaç söz söylemenin konuya giriş açısından kolaylık sağlayacağı düşünülmektedir.

Osmanlı klasik tarih yazıcılığında “terceme-i hâl” denilen ve çoğunlukla üst düzey din ya da devlet adamlarının hayat hikâyesi çerçevesinde geliştirilen bir yazım geleneği vardır. Bunun yanı sıra bazen de birden fazla şahsın yani bir grubun hayat hikâyesini toplu bir biçimde ele alan çalışmalar da vardır ki, bunlara “terâcim-i ahvâl” adı verilmektedir¹.

Yukarıda bahsedilen bu iki eski terimin eş anlamlısı olarak kullanabileceğimiz, öz Türkçe sözcük olarak “yaşam öyküsü” sözcüğü mevcut bulunsa da ülkemizde akademik literatürde hâkim olan, edebiyatçılar ile tarihçiler arasında yaygın biçimde kullanılan sözcükler “biyografi” ve “prosopografi”dir².

Biyografiyi tek bir kişinin yaşam öyküsü olarak tanımlarsak, prosopografiyi de sözcülemi meslektaşlık, hemşehricilik ... gibi herhangi ortak bir paydayı paylaşan kişilerin yaşam öykülerinin grup olarak incelenmesi şeklinde tanımlamak mümkündür. Osmanlı tarihinde grup biyografisine yani prosopografiye örnek

1 Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Lûgat*, Aydın Kitabevi, 22. bs., Ankara, 2005, s.1082 ; ayrıca bu sözcüklerin terim olarak Osmanlıdaki kullanımları hakkında Bk. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1946, C. 3, s. 458.

2 Fransızca asılları olan biographie ve prosopographie terimlerinin okunuş itibarıyla çok az bir değişikliklerle Türkçeye geçtiği görülmektedir. Bk. Tahsin Saraç, *Fransızca Türkçe Büyük Sözlük*, C.1, TDK Yay., Ankara 1976, C. 1, s. 132.

olarak şairler ve eserlerini içeren Tezkirettü's- Şuârâ türünden çalışmalar, Osmanlı sadrazamlarının tanıtıldığı Hadikatü'l- Vüzera ve zeyilleri, Osmanlı memurlarını topluca ele alan Sicill-i Osmanî tarzındaki eserler örnek olarak gösterilebilir.

Tarihi bir şahsiyetin yaşam serüveninin tasvir edilmesi anlamına gelen biyografi, başlı başına bir anlam üretim sürecidir. Tarihte belirli bir rol oynamış; yaşadığı dönemi, çevreyi etkilemiş ve onlardan etkilenmiş olan tarihin öznesi konumundaki insanı inceledikçe geçmişe ilişkin yeni bilgiler, yeni bakış açıları ve dolayısıyla yeni anlamlar geliştirmek mümkündür. Bu bakımdan biyografinin edebiyatta olduğu gibi tarihte de önemli bir yer işgal ettiği ortadadır. O zaman modern anlamda tarihsel biyografi, klasik anlamda bir tercüme-i hal değildir. Sadece bir tarihi dönemi açıklamak, tarif etmek için çizilen tablonun basit bir unsurundan ibaret de değildir³.

Asıl konusu beşeri olayları incelemek olan tarih biliminde bu olayların baş aktörü olan insanı tanıma merakı, kendisi de bir insan olan araştırmacının tarihi biyografi ile uğraşmasına yol açmıştır. Bu bakımdan biyografi çalışmanın tarihçilerin ve edebiyatçıların hemen her zaman ilgi duydukları bir alan olduğu görülmektedir. Belki de bu ilginin etkisiyledir ki, Türk tarih yazımında en eski türlerin başında biyografiler gelmektedir. Biyografisiz bir tarih yazımı mümkün değildir.

Geçmişinin çok eskiye dayanmasına, niceliksel olarak bu alanda çok sayıda eser verilmiş olmasına rağmen bizde çağdaş anlamda, objektif ve çok yönlü biyografi yazımı henüz geleneksel hale gelememiştir. Biyografi yazıcılığımızın en önemli sorunlarının başında kişiyi aşırı öven ya da aynı ölçüde yeren toptancı ve subjektif bakış açılarının halen etkisini sürdürüyor olması ve daha da kötüsü bu tutumun popülerlik kazanmasıdır.

Son zamanlarda etkisi azalmakla beraber yine de Osmanlı geleneğinde biyografi zengin, kişisel bilgi ve belgeler yerine daha çok yüzeysel ve donuk resmi veriler çerçevesinde işlenmeye çalışılmıştır. Yönetici ve aydınlarımızın devletin dışında bağımsız bir kimlik, ya da şahsiyet geliştirmedeki başarısızlığı, kişisel arşiv oluşturma ve bunu nesilden nesile aktarma konusundaki fakirliği biyografi üzerinde çalışan araştırmacının zengin içerikli eserler vermesini engelleyen önemli faktörlerdendir.

3 İlber Ortaylı, "Türk Tarihçiliğinde Biyografi İnşası ve Biyografik Malzeme Sorunsalı" *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar*, (I. Uluslararası Tarih Kongresi 24-26 Mayıs 1993 Ankara), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 63.

Durum böyle olunca araştırmacı, zengin aile arşivleri yerine daha çok resmi arşivlere yönelmek zorunda kalmaktadır. Bu resmi kayıtlar genellikle tek yönlü ve yüzeysel olmalarının dışında, kişinin hayatının ancak resmî görevlere başladıktan sonraki kısmını bir ölçüde verebilmektedir. Dolayısıyla kişinin hayatının temellerinin atıldığı çocukluk ve gençlik dönemleri karanlıkta kalmaktadır.

Bu çalışmada inceleme konusu olan kişiden kalma şahsi bilgi- belge eksikliği gibi önemli sorunlar hep hissedildi. Edhem Paşa gibi XIX. yüzyılda yaşamış, Batı kültürünü bizzat Batı'da bulunarak almış, entelektüel sayılabilecek şahsiyetlerde bile bir aile arşivinin oluşturulamamış olması bizde biyografi üzerinde çalışmanın ne kadar zor olduğunu göstermektedir.

Dolayısıyla hakkında çok az bilgi sahibi olunan bir devlet adamının biyografisini ve siyasi faaliyetlerini ve bütün bunların ötesinde neler düşünüp yapmak istediğini ortaya çıkarmak, hele çalışılan şahıs – Edhem Paşa gibi- herhangi bir eser kaleme almamışsa, Osmanlı tarihyazıcılığında en güç işlerden biridir.

Sonuç olarak biyografi, ilk bakışta çalışılması kolay bir tür gibi gözükse de aslında kendine özgü önemli zorlukları olan bir çalışma alanıdır. Bir şahsiyeti içinde yaşadığı dönemin ve ortamın içerisinde ele almak oldukça hassas bir çalışmayı gerektirmektedir. Zaman, mekân ve şahıs üçlüsünü, hiç birini diğerinin içinde kaybetmeden, herhangi birini diğerlerine feda etmeden ele almak kolay deđildir⁴. Bu çalışmada belirtilen noktalar özellikle dikkate alınarak, biyografinin bu temel sorunsalı aşmaya gayret edildi. Dikkate almaya çalışılan bu ince hususun bu çalışmada ne denli bařarıldığıнын takdiri elbette ki okuyucuya ait olacaktır.

Biyografi hakkında giriş mahiyetindeki bu genel değerlendirmelerden sonra daha da özele inip konumuza gelinecek olursa şunlar ifade edilebilir:

“XIX. yüzyıl Osmanlı Devlet Adamlarından İbrahim Edhem Paşa” başlıklı bu çalışma tarihsel bir biyografi çalışmasıdır. XIX. yüzyıl'da Osmanlı Devletinde aydın bir devlet adamı olarak – önemli yere sahip olmasına rağmen pek de tanınmayan- Edhem Paşa'nın hayatı bir bütün olarak, biyografik çerçeve içerisinde sunmak amaçlanmıştır. Çalışmada İbrahim Edhem Paşa'yı hem yaşamı ve yapıtlarıyla tanıtmak; hem de onun Osmanlı modernleşmesindeki rolünü ortaya koymak amacı güdülmüştür.

4 Özgür TÜresay, “Tarih yazımı ve Biyografinin Dönüşü”, *Halil İnalçık Armağanı –I*, Doğu-Batı Yay., İstanbul 2009, s.339.

Özel olarak Edhem Paşa'nın seçilmesinin nedenleri şöyle izah edilebilir:

Siyasi açıdan döneminin en önemli kişilerinden biri olmasa da, aldığı Batılı-bilimsel eğitim, yüklendiği önemli idari görevler ve bu görevlerde yaptığı önemli çalışmaları onu dikkat çekici tarihsel bir şahsiyet yapmaktadır. Bu özellikler onun konu olarak seçilmesinin en önemli nedenidir.

İbrahim Edhem Paşa'yı önemli ve farklı kılan; bu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde detaylıca açıklanacak olan bazı hususları burada birkaç cümle ile özetlemenin iddiamızı desteklemek açısından yeterli olacağı düşünülmektedir.

XIX. yüzyılda yaşamış olan hemen hiçbir Osmanlı devlet adamının köken meselesi Edhem Paşa'nunki kadar ilgi çekmemiştir. Kökeni ve ailesi konusunda ileri sürülen farklı görüşler, tartışmalar onu ilginç bir yere oturtmaktadır.

Dönemine göre son derece ilgi çekici, önemli ve başarılı bir eğitim – öğretim hayatına sahip olan Edhem Paşa, Avrupa'ya gönderilen ilk öğrencilerdendir. Dahası Batılı modern, teknik eğitimi bu türden eğitimin merkezi sayılan Avrupa'da tamamlayarak mezun olmuş ilk kişidir. Edhem Paşa'nın eğitim hayatı modern Türk eğitim tarihinin başlangıcı için dikkat çekici bir örnek oluşturmaktadır.

Edhem Paşa yurtdışındaki yükseköğrenim hayatından sonra, tam da Gülhane Hatt-ı Hümayunun ilan edildiği günlere rastlayan İstanbul'a dönüşünde Tanzimat döneminin önemli kurullarında; bakanlıkların hemen hepsinde çeşitli görevler almıştır.

Öte yandan Edhem Paşa, 1849 – 1856 tarihleri arasında yedi yıl boyunca sarayda çalışarak, başta padişah olmak üzere şehzadelerin eğitim hayatlarında önemli roller oynamıştır. Bütün bu özellikleriyle karşımıza çıkan tarihsel bir kişilik olarak Edhem Paşa'nın, yaşamı ve etkinliklerinin monografik düzeyde bir bilimsel araştırmaya konu olmayı hak ettiği ortadadır.

XIX. yüzyılın birçok Osmanlı devlet adamı hakkında doktora veya yüksek lisans düzeylerinde tezler yapılmıştır. Örneğin Âli, Fuad, Midhat, Ahmed Vefik, Safvet Paşa gibi kişiler doktora çalışmalarıyla ele alınarak incelenmişlerdir. Edhem Paşa hakkında ise bugüne kadar herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bu durumda bir biyografya konusu olarak el atılmamış tarihî bir şahsiyet olarak öne çıkmaktadır.

Edhem Paşa'nın herhangi bir akademik çalışmaya konu edilmemiş olması, çağdaşlarından nispeten daha önemsiz olduğu düşüncesini akıllara getirebilirse de bu hatalı bir yaklaşım olacaktır. Kanaatimizce şu ana dek herhangi bir teze konu olmaması, onun daha çok tanınmamasından ileri gelmiştir. Bu çalışmada Paşa'nın birçok özelliği ve faaliyetleri ile tarihsel bir şahsiyet olarak hakettiği değer verilmeye çalışılacak; ancak son söz ve yorum okuyucu ve araştırmacıya bırakılacaktır.

XIX. yüzyıl Osmanlı devlet adamları içerisinde sahip olduğu akademik birikim ve donanım açısından Edhem Paşa'nın özel bir yeri vardır. Onun siyasetçiliğinin, bürokratlığının yanı sıra taşımış olduğu bu akademik kimlikle dahi bir çalışma konusu olmayı hak ettiğini söyleyebiliriz.

Türkçe ilk popüler bilim dergisi olan Mecmuâ-i Fünûn için kaleme aldığı makaleler, Darülfünûn'un kurulma ve halkı eğitme süreçlerinde yaptığı katkılar üzerinde durulmaya değer özelliklerdir. Yeni ölçü ve tartıların kullanıldığı Cumhuriyet Döneminden yarım asır evvel Osmanlı'da bu konuda ilk adımların atılmasında Edhem Paşa'nın rolünün araştırılması gerekmektedir. Ayrıca Bayındırlık, Güzel Sanatlar ...v.b. alanlarda da gerek Nafia ve gerekse de diğer nazırlıkları döneminde önemli katkılar sunan Edhem Paşa, çok yönlü bir kişiliği, bilimsel bir araştırmaya uygun bir konudur.

XIX. yüzyıl Osmanlı devlet adamları içerisinde modern Avrupa eğitimini ve kültürünü en üst seviyelerde alan kişilerin başında gelen İbrahim Edhem Paşa'nın bu birikimini Osmanlı modernleşmesine ne ölçüde ve nasıl aktardığını ortaya koymak, cevaplandırmak istediğimiz en önemli sorulardan biri olacaktır. Buradan yola çıkarak, Tanzimat ve Meşrutiyet döneminin düzenlemelerine, reformlarına ışık tutulacaktır.

Siyasi ve askerî biyografyalara daha fazla ağırlık veren klasik tarihçiliğimizin -sırf bu özellikler bakımından çok fazla ön planda olmadıkları için- ihmal ettiği birçok tarihi şahsiyet bulunmaktadır. İşte Edhem Paşa da bu türden bir kişiliktir. Üzerinde uzunca bir süreden beri çalışılan ve toplanabilen bütün materyallerden hareketle, yöntem olarak salt askerî ve siyasi eksenli bir biyografya inşa etmek elbette ki yeterli olmayacaktı. Onun yerine Edhem Paşa'nın nasıl bir sosyo-kültürel zemin üzerinde şekillendiğini dikkate alan ve dönemindeki etkinliklerinin zihni alt yapısını da irdeleyen bir biyografik çalışma hedeflenmiştir. Bu yöntemlerle bir tür psiko-biyografya elde edilmeye çalışılmıştır.

Akademik bir çalışmayı en önemli kılan özelliklerin başında kaynak kullanımındaki ustalık ve kaynakların zenginliği konusu gelmektedir. Araştırmacının farklı tür ve özelliklere sahip kaynaklara ulaşabilme, bunları kullanabilme becerisi bir çalışmayı başarılı kılarken; aksi durum ise çalışmanın başarısız olmasına yol açar. Bu gerçekten yola çıkılarak, bu çalışmada kullanılan kaynakların tanıtılması ve kaynakçanın öz eleştirisi şöyle yapılabilir:

Başta Türkçe olmak üzere Fransızca, İngilizce, Almanca ve Arapça dillerini kapsayan geniş bir yelpazeden kaynak taraması yapıldı. Elbette ki eğitim hayatı yurtdışında geçmiş ve yaşamının daha sonraki dönemlerinde de Berlin, Viyana sefirlikleri gibi çeşitli görevlerde bulunan Edhem Paşanın biyografisi sadece yerli kaynaklara dayanılarak ortaya konulamazdı.

Öte yandan Edhem Paşa ile ilgili yararlanılan kaynakların çoğunluğunu yine de Türkçe arşiv belgeleri oluşturmaktadır. Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde (BOA) bulunan belgeler ve defterler titizlikle taranmaya çalışıldı. Yaklaşık iki yıl alan bu arşiv taraması sonucunda Edhem Paşa'nın resmî faaliyetleri ile ilgili zengin malzemeler bulmanın yanı sıra onun kişiliği ve hususi yönleri ile ilgili bazı belgelere de ulaşıldı. Çeşitli konulara dair sunduğu raporlar (lâyihalar) ve bazı devlet adamlarına gönderdiği mektuplar onun dünya görüşünü bir ölçüde de olsa yansıtan önemli belgeler olarak dikkat çekti. Bütün bunlara eserde yer verilmeye çalışıldı.

Devlet arşivlerinde bulunan belgeler her ne kadar niceliksel bir zenginlik sunsa da özel arşivlerde ya da kütüphanelerde bulunabilecek belgeler tarihi biyografilerin yeniden inşa edilmesinde daha büyük bir zenginlik katabilirler. Bu bakımdan doyurucu bir eser ortaya koymak isteyen her araştırmacı bu türden hususi bilgi ve belgelerin arayışı içerisine girmelidir.

Bu gerçekten hareketle Edhem Paşa ile ilgili daha detaylı ve hususi bilgiler verebilecek olan belgeler bulunmaya çalışılmıştır. Ondan ya da çocuklarından kalan ve Edhem Paşa'nın biyografisinin ortaya konmasına yarayabilecek tarihi malzemeleri bulabilmek umuduyla Edhem Paşa'nın oğlu Osman Hamdi Bey (1842-1910) tarafından kurulan İstanbul Arkeoloji Müzesi'nin Kütüphanesinde katalog taraması yapıldı. Kütüphanenin 1 No'lu Envanter Defterinde yer alan, "Bibliothèque Edhem Paşa" başlıklı kayıtlar incelendi. Edhem Paşa'nın şahsi kütüphanesinden müzeye devredilen 300'ü aşkın kitap üzerinde yapılan incelemelerde – birkaç istisna dışında – çalışmamıza doğrudan katkısı olabilecek çok fazla veri elde edilemedi.

Edhem Paşa'nın Türk tarihi üzerine araştırmalarıyla tanınan ve Türk Tarih Kurumunun kurulmasında emeği geçen küçük oğlu Halil Edhem tarafından Türk Tarih Kurumu'na bağışlanan 1721 adet fotoğraf ve belgenin çok az bir kısmında ailesi ile ilgili bilgi ve ipuçları tespit edilebildi.

XIX. yüzyıldan günümüze uzanan süreçte sahip oldukları ilmi, kültürel birikim ve yaptıkları çalışmalar bakımından özel bir yere sahip olan Edhem Paşa ve ailesinin -özellikle Edhem Paşa'nın hayatı hakkında- yeterince bilgi ve belge bırakmadıklarını söylemek gerekir.

Bütün güçlüklere rağmen özel arşivlerde ya da kütüphanelerde bulunan bazı belgelerin, Edhem Paşa'nın biyografisinin inşa edilmesinde zenginlik kattığı da bir gerçektir.

Araştırma esnasında yararlanılan önemli bir kaynak grubu olarak süreli yayınlar gösterilmelidir. Dönemin gazeteleri, dergileri, bültenleri ve yıllıkları bu bağlamda zikredilebilir.

Edhem Paşa'nın hayatı ve faaliyetleri ile bilgileri daha da zenginleştirmek için XIX. yüzyıl Osmanlı basını bütün basın-yayın organlarını kapsayacak biçimde tarandı. Böylece Edhem Paşa'nın getirildiği görevler; bu görevlerdeki icraatları gibi hususların basına ne kadar ve ne şekilde yansıdağı tespit edilebildi.

Osmanlı basınının dışında ayrıca yabancı basında da Edhem Paşa hakkında çıkmış olan haber, yorum ve bilgiler de derlenerek bu çalışmada kullanılmıştır. Eğitim hayatında uzun süre Avrupa'da kalması, almış olduğu Batılı kültür, devlet kademelerindeki yükselişi, Osmanlı devletini Avrupa'da çeşitli görevlerle temsil etmesi gibi birçok özelliği ile Edhem Paşa'nın Avrupa basınının ilgisini çektiğini hakkında çıkan yazılardan öğrenilmiş oldu.

Kaynak olarak süreli yayınlar kategorisinde ele alınabilecek ve bu çalışmanın önemli kaynakları arasında gösterilebilecek yıllıklardan da Edhem Paşa hakkında bilgiler edinildi. Osmanlıdaki ifadesiyle "Salnme"; Batı'daki tabirle "Almanach, Annuaire, Annual ...v.s." adı verilen bu kaynaklar daha çok resmî bilgiler çerçevesinde Edhem Paşa'ya da yer vermişlerdir.

Osmanlı devlet teşkilatında 1847'den itibaren yayımlanmaya başlayan devlet salnamelerinde devletin teşkilat yapısı ve o yapı içerisinde yer alan görevliler tanıtılmaktadır. Yukarıdaki tarihten bir süre sonra çeşitli resmi kurumların

da (dahiliye, hariciye, askeri, maarif ... gibi) kendi kurumları adına salnâmeler yayımladıkları bilinmektedir. İşte, bu kurum salnâmelerinde de Edhem Paşa hakkında çeşitli bilgilere ulaşıldı. Çünkü kendisi bu kurumların bazılarında nazırlık görevinde bulunmuştur.

1860'lardan itibaren çeşitli vilayetlerde yayımlanmaya başlanan vilayet salnâmelerinden Edhem Paşa hakkında bilgi içerebilecek olanları incelendi. Paşanın taşradaki en önemli görevi olan Tırhala mutasarrıflığı ve Yanya valiliği ile ilgili bilgi toplayabilmek için Yanya Vilayetinin yayımladığı salnâmelerden yararlanıldı.

Salnâmeler üzerinde yapılan bu çalışmalardan ulaşılan en önemli sonuçlardan birisi de bizzat Edhem Paşa'nın gözetiminde bir kurum salnâmesinin hazırlanmış olduğunu ortaya çıkarmak oldu. Rasadhâne-i Amire adına 1872'de yayımlanmış olan salnâmenin altında Ticaret ve Nafia Nazırı Edhem Paşa'nın imzası vardır.

Bu biyografi çalışmasıyla ilgili kullanılan ana kaynaklardan başka konu ile doğrudan ve dolaylı ilgisi bulunan araştırma-inceleme- hatırat türünden yayımlanmış olan kitaplardan da faydalanıldı.

Ayrıca konuyla doğrudan ya da dolaylı bağlantısı sebebiyle yararlanılabilecek olan makalelerden, özgün ve yayımlanmamış tezlerden kaynakçanın tamamlanmasını sağlayan destekleyici unsurlar olarak yararlanıldı.